

HUUB EVERS

HANDBOEK JOURNALISTIEKE ETHIEK

Boom

Morele
dilemma's in
het digitale
tijdperk

Handboek journalistieke ethiek

Handboek journalistieke ethiek

Huub Evers

Boom

**inclusief
website!**

Met behulp van onderstaande unieke activeringscode krijg je toegang tot de website **www.handboekjournalistiekeethiek.nl** voor extra materiaal. Deze code is persoonsgebonden en gekoppeld aan deze eerste druk. Na activering van de code is de website twee jaar toegankelijk. De code kan tot zes maanden na het verschijnen van een volgende druk geactiveerd worden. De code is eenmalig te gebruiken.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de auteursrechten van de beelden e.d. volgens wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht zich te wenden tot de uitgever.

Omslagontwerp: Coco Bookmedia, Amersfoort

Basisontwerp omslag: Dog & Pony, Amsterdam

Opmaak binnenwerk: Textcetera, Den Haag

© Huub Evers & Boom uitgevers Amsterdam, 2021

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 978 90 2443 460 2

ISBN 978 90 2443 461 9 (e-book)

NUR 813

www.handboekjournalistiekeethiek.nl

www.boomhogeronderwijs.nl

Voorwoord

‘Journalistieke ethiek, zeg je? Hebben journalisten die dan?’ In de loop van de jaren hoorde ik dat vaak. Maar ook het omgekeerde kwam geregeld voor: ‘Ethiek in de journalistiek? Nou, dan heb je elke dag genoeg te doen!’ Het is inderdaad zelden rustig aan het journalistiek-ethische front. De dagelijkse actualiteit brengt ook bijna dagelijks kleine en soms grotere vragen met zich mee waarover op redacties gediscussieerd wordt. Ze dienen ook als voorbeeld bij journalistieke opleidingen. Een aantal spraakmakende affaires kreeg een plek in dit handboek.

Dit boek kwam tot stand in de loop van het ‘coronajaar’ 2020. Het is een geactualiseerde combinatie van de boeken *Media-ethiek* en *Kan dat zomaar? Over ethische kwesties in de journalistiek*. Het eerstgenoemde boek verscheen in 1994 en beleefde in 2012 zijn vierde druk. Generaties Nederlandse en later ook Vlaamse studenten aan opleidingen journalistiek en media van hogescholen en universiteiten hebben het gelezen of minstens in handen gehad. Het tweede boek was bedoeld voor geïnteresseerde nieuwsconsumenten, in een poging om zonder voetnoten en literatuurverwijzingen een aantal kwesties aan te snijden waarmee nieuwsvolgers in aanraking komen.

Voor dit handboek zijn sommige hoofdstukken samengevoegd en andere vervangen. In alle gevallen zijn ze voorzien van nieuwe voorbeelden. Hoofdstukken of paragrafen over nieuwe kwesties zijn toegevoegd. Het is een product geworden van de intelligente lockdown, een periode die bij uitstek geschikt bleek om vele uren in de afzondering van de studeerkamer door te brengen. Of het daarmee ook een intelligent product geworden is, is aan de lezer om te beoordelen.

Veel dank ben ik verschuldigd aan de twee meelezers die het manuscript van kritisch commentaar en mij van waardevolle suggesties hebben voorzien: Gonnie Eggink, docent aan de opleiding Journalistiek van Hogeschool Windesheim in Zwolle, en Jos Straathof, docent aan Fontys Hogeschool Journalistiek in Tilburg.

Huib Evers
Tilburg, januari 2021

Inhoud

Inleiding	11
1 Wat is ethiek?	15
1.1 Wat is ethiek?	15
1.2 Ethiek en recht	16
1.3 Wat is media-ethiek?	18
1.4 Journalistieke ethiek	19
1.5 Maatschappelijke verantwoordelijkheid	21
1.6 Digitale dilemma's	23
1.7 Journalistieke kernwaarden	24
1.8 Methodische aspecten	26
Samenvatting	28
Vragen	29
2 Grenzen aan de uitingsvrijheid	31
2.1 Het maatschappelijk debat	31
2.2 Utingsvrijheid	32
2.3 Geschiedenis	33
2.4 Grenzen aan de uitingsvrijheid	34
2.5 Botsing van culturen	36
2.6 Twee optieken	38
Samenvatting	39
Vragen	39
3 Zelfregulering	41
3.1 Waarom zelfregulering?	41
3.2 Raad voor de Journalistiek	42
3.3 Geen richtlijnen, wel discussie	44
3.4 Internationale codes	45
3.5 Landelijke en redactionele codes	46
3.6 Klachten over de journalistiek	47
3.7 Ombudsman	48
3.8 Rechter	49
Samenvatting	50
Vragen	50
4 Mediaverantwoording	51
4.1 Waarom mediaverantwoording?	51
4.2 Vier invalshoeken	51

4.3	Mediaverantwoording in Europa	55
4.4	Kwaliteitskeurmerk	57
	Samenvatting	59
	Vragen	60
5	Altijd op zoek naar de waarheid	61
5.1	De taak van de journalistiek	61
5.2	Werkwijze	62
5.3	Wederhoor verplicht	62
5.4	Beschuldigingen	64
5.5	Weerwoord	65
5.6	Overnemen	66
5.7	Streven naar objectiviteit	66
5.8	Onderzoeksjournalistiek	68
5.9	Datajournalistiek	70
5.10	Desinformatie	70
	Samenvatting	71
	Vragen	72
6	Afspraken met journalisten	73
6.1	Off the record	73
6.2	Inzage vóór publicatie	74
6.3	Autoriseren	75
6.4	Embargo	76
6.5	Anonieme bronnen en bronbescherming	77
6.6	Bronbescherming en verschoningsrecht	78
	Samenvatting	81
	Vragen	82
7	Moeten journalisten altijd zeggen wie ze zijn?	83
7.1	Open vizier	83
7.2	Undercoverjournalistiek	84
7.3	Verborg en draaiende camera	85
7.4	Anonimiteit en rollenspellen	86
7.5	Telefoongesprekken opnemen	87
7.6	De Raad voor de Journalistiek over undercovermethoden	88
7.7	De rechter over undercovermethoden	91
7.8	Criteria voor toepassing van undercovermethoden	92
7.9	Discussie	93
	Samenvatting	94
	Vragen	94

8	Over privacybescherming door de media	97
8.1	Wettelijke plicht op op privacybescherming	97
8.2	Verdachten en veroordeelden	98
8.3	Slachtoffers	101
8.4	Kinderen	102
8.5	Etnische herkomst	102
8.6	Zelfdoding	105
	Samenvatting	106
	Vragen	106
9	Digitale journalistiek	107
9.1	Oude en nieuwe vragen	107
9.2	Redactionele en sponsored content	108
9.3	Interactiviteit en social media	109
9.4	Blogs en vlogs	114
9.5	Privacy	116
9.6	Zelfregulering in het digitale tijdperk	117
	Samenvatting	119
	Vragen	120
10	Het digitaal archief en het vergeetrecht	121
10.1	'Vergeetverzoeken' in het digitale tijdperk	121
10.2	AVG en het vergeetrecht	122
10.3	Nederlandse Raad voor de Journalistiek en het vergeetrecht	122
10.4	Belgische Raad voor de Journalistiek en het vergeetrecht	127
10.5	Morele norm en rechtspraak	129
	Samenvatting	130
	Vragen	131
11	Beeldethiek	133
11.1	Beeldcultuur en medialogica	133
11.2	Schokkende beelden	134
11.3	Grenzen aan het presenteren van gruwelijkheden	135
11.4	Argumenten pro en contra	137
11.5	Lijkenpikkerij?	138
11.6	Geweld als middel	139
11.7	Rampenjournalistiek en privacy	141
11.8	Archieffoto's	143
11.9	Juridische normen	144
11.10	Ethische codes	145
	Samenvatting	147
	Vragen	147

12	Beeldmanipulatie	149
12.1	De spelregels	149
12.2	Optisch bedrog	151
12.3	Bewerken en manipuleren	151
12.4	Fotobijschriften	155
12.5	Deepfake	155
12.6	Codes	156
	Samenvatting	159
	Vragen	159
	Literatuur	161
	Register	165
	Over de auteur	167

Inleiding

Dit handboek behandelt de meest relevante ethische vragen in de beroepspraktijk van journalisten en programmamakers bij nieuwsorganisaties. Het gaat dan om vragen als: Moet hoor en wederhoor altijd? Moet je altijd zeggen dat je journalist bent? Hoe ga je om met anonieme bronnen? Hoe werkt de bronbescherming? Mag je telefoongesprekken opnemen zonder dat te melden? Heeft privacybescherming nog zin in het digitale tijdperk? Waar liggen de grenzen van beeldmanipulatie? Moet je gehoor geven aan iemand die een interview uit het digitaal archief verwijderd wil zien? Kunnen tweets ook journalistieke uitingen zijn?

Dit boek is bestemd voor studenten media en journalistiek aan hogescholen en universiteiten in Nederland en België, maar ook voor professionals in de journalistieke beroepspraktijk.

Het boek bestaat uit 12 hoofdstukken. Sommige zijn meer theoretisch van aard, de meeste behandelen ethische kwesties in de dagelijkse journalistieke praktijk.

In hoofdstuk 1 behandelen we ethiek als wetenschap en als vak. Wat is ethiek eigenlijk? Staat ethiek gelijk aan discussiëren? Gaat het om je eigen mening? Wanneer spreken we van morele of ethische vraagstukken? Welke overeenkomsten en verschillen zijn er tussen ethiek en recht? Wat is beroepsethiek en wat kan de ethicus als deskundige op dit terrein zeggen over ethische kwesties in de journalistiek? Welke methodische aanpak volgen ethici wanneer ze zich bezighouden met ethische reflectie?

Hoofdstuk 2 gaat over de vrijheid van meningsuiting, het fundament waarop journalisten hun werk doen. In het recente verleden en tegenwoordig zien we opzienbarende affaires rond deze uitingsvrijheid. Pim Fortuyn, Theo van Gogh en Geert Wilders zochten en zoeken de randen van het toelaatbare op. Dit roept de vraag op hoe de vrijheid van meningsuiting en godsdienstvrijheid zich tot elkaar verhouden in een multiculturele samenleving.

Die vrijheid van meningsuiting wordt het beste gewaarborgd door een goed functionerend systeem van zelfregulering. Daarover gaat hoofdstuk 3. Het zijn de professionals zelf die hun beroepsnormen formuleren en die toezicht houden op de naleving daarvan.

In hoofdstuk 4 staat de vraag centraal waarom en hoe journalisten verantwoording afleggen over hun doen en laten. Van redacties en individuele journalisten wordt verwacht dat ze zich transparant en toetsbaar opstellen. Ze moeten het publiek informeren over wie ze zijn, hoe ze werken en waarom ze welke afwegingen gemaakt hebben. Ze moeten ook antwoord geven op vragen van het publiek en op kritiek reageren.

De volgende acht hoofdstukken behandelen ethische kwesties in de dagelijkse journalistieke praktijk. Hoofdstuk 5 start met de permanente zoektocht van journalisten naar de waarheid. Doel van de nieuwsmedia is het bieden van betrouwbare, evenwichtige en zo objectief mogelijke informatie. In de onderzoeksjournalistiek is bij de ethische beoordeling van belang welke methoden worden gebruikt om aan informatie te komen. Dit hoofdstuk wordt afgesloten met een korte beschouwing op de praktijken van het verspreiden van desinformatie, alternatieve feiten en nepnieuws.

Hoofdstuk 6 gaat over afspraken die journalisten maken met hun bronnen, bijvoorbeeld om bepaalde informatie niet te publiceren. Of om een stuk vooraf te laten lezen. Welke morele vragen kunnen zich daarbij voordoen? Anonieme bronnen zijn voor journalisten vaak een belangrijke informatiebron. Wanneer kunnen journalisten zich met succes beroepen op hun verschoningsrecht?

Moet je als journalist altijd kenbaar maken dat je journalist bent? Wanneer is het opnemen van telefoongesprekken toelaatbaar? Mag dat alleen met toestemming van de geïnterviewde? Deze en andere vragen staan centraal in hoofdstuk 7.

Vervolgens behandelen we in hoofdstuk 8 de bescherming van de persoonlijke levenssfeer (of het gebrek daaraan) door de media. Wie is een publiek figuur? Waar liggen de grenzen van de persoonlijke levenssfeer? En algemener: wat betekent de beschikbaarheid van privégegevens op sociale netwerksites voor de standaarden van de traditionele media? Debat is er van tijd tot tijd ook over het vermelden van de etnische herkomst van verdachten. Betrekkelijk nieuw is de aandacht voor kwetsbare groepen, vooral voor kinderen. Ook de vraag of en hoe de nieuwsmedia zouden moeten berichten over gevallen van zelfdoding komt aan de orde.

De hoofdstukken 9 en 10 gaan over nieuwe ethische kwesties in de digitale journalistiek. Ook over fundamentele vragen over de grenzen van de journalistiek: is burgerjournalistiek journalistiek? En zijn bloggers journalisten? Is iedereen journalist? En hoe zit het dan met de vaknormen? Gelden de normen die op het internet worden gehanteerd, ook in de papieren krant? En andersom: geldt de klassieke persethiek ook voor de website van krant of omroep? Deze en andere vragen staan in deze hoofdstukken centraal. Hoe reageert de journalistiek op de morele aspecten van de digitale journalistiek? Hoe zinvol en wenselijk is het om instrumenten van zelfregulering te ontwikkelen voor deze nieuwe vorm van journalistiek? Hoe moeten nieuwsmedia reageren op verzoeken om namen, beelden of uitspraken uit het digitale archief te anonimiseren of te verwijderen? De twee slothoofdstukken, 11 en 12, gaan over beeldethiek. Welke argumenten hanteren nieuwsmedia om schokkende beelden te openbaren? Of juist niet? Verder komt aan de orde welke ethische aspecten een rol spelen bij onder meer het gebruik van archiefbeelden en het uitzenden van gruwelijke beelden van terroristische acties. Welke normen zijn er op dit gebied? En waar liggen de grenzen bij het manipuleren van beeldmateriaal?

Elk hoofdstuk wordt afgesloten met een korte samenvatting en enkele vragen en/of opdrachten. De aandacht is in alle hoofdstukken vooral gericht op de Nederlandse en Belgische situatie. Daarom komen uitspraken van de Nederlandse en de Belgische Raad voor de Journalistiek geregeld ter sprake. De uitspraken (conclusies) van de Nederlandse Raad worden aangegeven met 'RvdJN' plus jaartal en nummer van de uitspraak. Bijvoorbeeld RvdJN 2019/42. De uitspraken van de Belgische Raad worden als volgt weergegeven: RvdJB. Literatuur en voorbeelden zijn ook vooral uit Nederland en België afkomstig. Wanneer literatuur of voorbeelden uit andere landen worden aangehaald of besproken, gebeurt dat vooral om vergelijkingen te trekken.

Waar we in dit boek over hij/hem spreken, bedoelen we vanzelfsprekend ook zij/haar. Omwille van de leesbaarheid hebben we voor één aanspreekvorm gekozen.

Bij dit boek hoort een website **www.handboekjournalistiekeethiek.nl**. In het boek tref je regelmatig verwijzingen naar deze website aan. De verwijzingen naar de website zijn in het boek aangeduid met een website-icoontje in de marge. Op de website worden allereerst de vragen behandeld die aan het einde van elk hoofdstuk van het boek staan. Waar naar de mening van de lezer wordt gevraagd, geef ik mijn eigen antwoord met argumenten voor en tegen waar dat kan. Daarnaast vind je er een powerpoint waarin de inhoud van het desbetreffende hoofdstuk wordt gepresenteerd.

Op de website staat verder een overzicht van links naar websites op het terrein van de journalistieke ethiek plus een link of verwijzing naar interessante films of documentaires.

Bovendien zal van tijd tot tijd een blog op de website worden geplaatst. Daarin wordt aandacht besteed aan actualiteiten met een journalistiek-ethische dimensie.

Wat is ethiek?

1

Dit hoofdstuk gaat over ethiek als wetenschap en als vak, en beantwoordt deze vragen:

- Wat is ethiek?
- Wanneer spreken we van morele of ethische vraagstukken?
- Welke overeenkomsten en verschillen zijn er tussen ethiek en recht?
- Wat is media-ethiek? En journalistieke ethiek?
- Wat is beroepsethiek en wat kan de ethicus als deskundige op dit terrein zeggen over ethische kwesties in de journalistiek?
- Hoe gaat de ethicus methodisch te werk?

1.1 Wat is ethiek?

Ethiek kan worden gedefinieerd als een gedragswetenschap die zich bezighoudt met reflectie op de moraal. Dat wil zeggen een reflectie op het geheel van waarden, normen en regels die in een bepaalde sociale context het gedrag reguleren vanuit het gezichtspunt van wat wel en niet *hoort*, wat wel en niet *mag*, wat juist of onjuist is. Het gaat om bezinning op de vraag: welk handelen is in de gegeven situatie het meest verantwoord?

Wat is het verschil tussen waarden, normen en regels? Bescherming van de persoonlijke levenssfeer is een *waarde* die concreet wordt in de *norm* dat een verdachte niet met zijn volledige naam in de media genoemd wordt. Hoe dan wel? Dat is uitgewerkt in een regel, namelijk in de ‘initialen- en balkjesregel’ die in hoofdstuk 8 aan de orde komt.

De termen *ethiek* en *moraal* worden in het dagelijks taalgebruik in een aantal betekenissen gebruikt, soms zelfs als synoniemen van elkaar. Zo spreken we over de ethiek van journalisten en over de moraal van het zakendoen. In beide gevallen doelen we op het geheel van opvattingen en regels over de manier waarop beoefenaren van dat beroep hun vak uitoefenen.

Definitie

Het woord *moraal* verwijst naar het geheel van gedragsregels, normen en waarden dat binnen een bepaalde gemeenschap als vanzelfsprekend wordt aanvaard en nageleefd. In de ethiek worden morele vraagstukken zoveel mogelijk op een wetenschappelijke wijze benaderd, dat wil zeggen rationeel en methodisch.

Rationeel betekent op grond van redelijk te verantwoorden argumenten. Het hangt van de kracht van de argumentatie af welke opvatting 'de beste papieren heeft'.

Met *methodisch* wordt bedoeld dat de reflectie zich in een aantal fasen voltrekt. Dit komt verderop in dit hoofdstuk aan de orde.

Het doel van de ethische reflectie is het tot stand brengen van een zo groot mogelijke overeenstemming over morele richtlijnen, liefst op basis van gedeelde morele uitgangspunten. Het doel is om in een dialoog van redelijke mensen, en dus op basis van argumenten, morele regels te vinden die in een pluriforme samenleving, met meer dan één zienswijze of levensbeschouwing, acceptabel en effectief zijn. Ook wanneer er ongelijke idealen en uiteenlopende opvattingen en overtuigingen bestaan, moeten er grenzen worden getrokken op basis van argumenten.

Morele regels hebben een dubbele functie: ze zijn oriëntatiepunten voorafgaand aan het handelen en toetsingscriteria achteraf. Meningsverschillen zien we vooral op het niveau van morele regels. Dat een journalist respect moet hebben voor mensen en dat hij daarom bijvoorbeeld de persoonlijke levenssfeer van verdachten moet respecteren, wordt vrijwel niet betwist. Discussie ontstaat doorgaans pas over de vraag hóé hij dat in een concreet geval moet doen of – en dat is meestal het geval – hád moeten doen. Denk hier aan het voluit noemen van de naam van een verdachte.

Ook op het hoogste niveau, dat van de waarden, kunnen zich conflicten voordoen, bijvoorbeeld tussen de uitingsvrijheid en de godsdienstvrijheid of tussen de uitingsvrijheid en het recht op bescherming van de persoonlijke levenssfeer.

1.2 Ethiek en recht

Bij ethiek en recht gaat het om individuele en maatschappelijke waarden en normen, om de onderlinge afweging tussen beide en om fundamentele beginselen. Het zijn geen identieke realiteiten; in een aantal opzichten gaat het recht verder dan de ethiek. Een jurist kan zich niet tot waarden en normen beperken, maar moet ook de rechtsregels in hun werking en toepassing bestuderen en verder uitwerken. Ook moet de jurist het bestaande recht en de jurisprudentie betrekken in zijn beschouwingen en zijn analyse van normen en waarden. Waar de ethiek de in de samenleving heersende morele pluriformiteit als een gegeven beschouwt, moet het recht een voor allen geldend rechtssysteem creëren, dat

Mag je als journalist ongevraagd beeld- en geluidsopnamen maken? Hoe ver kun je gaan in het publiceren van bewerkte foto's en filmpjes? Wat betekent de vrijheid van meningsuiting in de praktijk voor de vraag wat je wel of niet kunt publiceren? Welke grenzen kent het recht op bronbescherming en wat betekent dat voor jou als journalist? Het zijn ethische kwesties die in dit boek aan de orde komen.

Online media zijn een integraal onderdeel van het medialandschap. Dit boek biedt een actueel en toegankelijk overzicht van de belangrijkste onderwerpen op het terrein van media en ethiek in dat landschap waar online media nu zo'n grote rol in spelen. Elk hoofdstuk bevat talloze voorbeelden en sluit af met een korte samenvatting en enkele kennis- en discussievragen. Aanvullend staat op de site www.handboekjournalistiekeethiek.nl een blog van Huub Evers over actuele media-ethische kwesties, en extra lesmateriaal zoals voorbeeldcases en powerpointpresentaties.

Dit boek is geschikt voor studenten media en journalistiek aan hogescholen en universiteiten, maar ook professionals met ethische vragen over media en journalistiek vinden hier een schat aan informatie.

Huub Evers is media-ethicus. Hij was docent en lector aan Fontys Hogeschool Journalistiek in Tilburg en gastdocent aan onderwijsinstellingen in binnen- en buitenland. Van 2011 tot 2019 was hij lid van de Raad voor de Journalistiek. Hij is ombudsman van dagblad De Limburger, publiceert in kranten en tijdschriften en treedt geregeld op in de media als expert op het terrein van de media-ethiek.

9 789024 434602 >

www.handboekjournalistiekeethiek.nl
www.boomhogeronderwijs.nl